

İPEK YOLU DEVLETLERİ VE İPEK SAVAŞLARI

Ekrem Hayri Peker*

* Araştırmacı-yazar

Özet

Tarihin en eski dönemlerinden beri İpek yolu devletler için çok önemli olmuştur. Bu yolun ticaretini elinde bulundurmamak isteyen devletler bir birleri ile savaşmak durumunda kaldılar. Türk tarihinde bu yolun değeri büyük olmuştur. Göktürklerden Osmanlılara kadar birçok devlet bu yolu kontrol altında tutmuştur.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Göktürkler, Osmanlılar, Ticaret

Abstract

Since the earliest periods of history, the Silk Road has become very important for states. The states that want to keep the trade in this way have to fight with some state. The value of this road has been great in Turkish history. Many states, from the Göktürk to the Ottomans, controlled this road.

Key words: Silk Road, Göktürkler, Ottomans, Trade

Giriş

Batı'ya göç eden Hunlar niçin önce Kırım Yarımadası'nı ele geçirdiler? 580'li yıllarda, Göktürkler, Kırım ve Karadeniz'in güneyinde niye göründüler, Kırım'ı niçin işgal ettiler? Bazen Doğu Roma'da ittifak halinde, bazen de yalnız İran'la savaşmalarının sebebi neydi? Volga Deltası'nda doğan ve 350 yıl hüküm süren Hazar Devleti'nin ilk işi Kırım bölgesini ele geçirmek olmuştur. Hazar İmparatorluğu, Doğu Roma(Bizans) ile birlikte, İran'daki Sasani İmparatorluğu ile savaştılar. Sonra Moğollar geldi. Altın Orda'yla diğer Moğol devletleri, İlhanlı ve Çağatay'ı çatışmaya sürüklediler. Emir Timur'un Amasya'da, Azerbaycan'da ne işi vardı? Ürgenç, Saray şehirleri ve Kırım Yarımadası'ndaki şehirleri niye yakıp yıktı? Fatih Sultan Mehmet'in, Kefe'yi alıp bir sancak beyliği kurmasının ve Kırım Hanlığı'nı kendine bağlamasının sebebi sizce nedir? Osmanlılar ile Safeviler'in arasındaki, Azerbaycan'a ve Kafkasya'ya hâkim olma mücadelesi neredeyse 150 yıl sürdü ve iki İmparatorluğu da tüketti. Bütün bu savaşların, yakıp yıkmaların tek bir sebebi vardı; İPEK TİCARETİ. İpek ticareti, Asya'da devletleri oluşturdu, güçlendirdi. Yolun değişmesi, ticaretin durmasına, devletlerin son bulmasına, halkın fakirleşmesine sebep oluyordu. Hami ve Turfan yoluyla, Tuan-Huang'a, Çungarya'ya; oradan da Hazar'a geçen ipek kervanları, yollarının üzerindeki Türk kavimlerine, devletlerine vergi ödüyorlardı. Bozkırdaki mücadele, ipek yolunun kontrolü için yapıyordu.

Çin'de üretilen ipek iki yoldan Batı'ya gidiyordu. Türkistan üzerinden İran'a, oradan da Suriye limanlarına veya kervanlarla Doğu Roma'nın başkenti İstanbul'a gidiyordu. İkinci yol; Çin'den Harezmi bölgesine gelen kervanlar, Volga Deltası'ndaki Astrahan/Ejderhan kentlerinden, Kırım Yarımadası'ndaki Kerç ve Sudak limanlarına geliyordu. Sanılanın aksine, göçebe Türk kavimleri ve Asya'da kurulan Türk devletleri, Çin İmparatorluğu'ndan aldıkları ipek kumaşları, haraç olarak batı ülkelerine satmaları için Soğdu tüccarlara

veriyorlardı. Göktürk İmparatorluğu için " İpek İmparatorluğu " diyebiliriz. Kısa bir süre içinde, Doğu'da Kore Yarımadası'ndan, Batı'da Kırım Yarımadası'na kadar uzanan bir İmparatorluk kuran Göktürkler'in en önemli ticaret ürünü ipekti.

Göktürklerde İpek Yolu Ticareti

Göktürkler, Batı Türkistan'ı ele geçirip, Sogdiana'yı hâkimiyetleri altına aldıktan sonra, bölgedeki tüccarlarla işbirliği yaparak, ipek ticaretini teşvik ettiler. İpeğin alıcısı Doğu Roma İmparatorluğu'du. Doğu Roma, kendi ülkesinde de ipek yetiştirmeyi teşvik ediyordu. Suriye'de, Anadolu'da ipekçilik başlamıştı. İpek halı ustaları İstanbul'da toplanmış, İmparatorluğu anlatan figürlerin olduğu halıları, egzotik resimli halıları dokuyup, komşu ülkelere giden elçilik heyetleriyle gönderirlerdi. Anadolu'da göreceğiniz duvar halılarında hâlâ bu desenler vardır. (Georg Ostrogorski; Bizans Devleti Tarihi, 2011)

Türkler ipeğin sadece ticaretini yapmıyorlardı. Aynı zamanda ipek böceği besliyorlardı. M.S.II.yüzyılda yaşayan Ptoleme, 10.ciltlik "Coğrafya" adlı eserinde; "Serik Devleti" (İpek Devleti) bölümünde, bugünkü Tarım havzasında yaşayan halkların Uygurdis (Uygurların) olduğunu, onların ipek böceklerini beslediklerini ve çok değerli, kumaşlar dokuduklarını belirtmektedir. (Turgut Almas ;Uygurlar,2011:30)

İran'da kurulan ve Anadolu'yu, Suriye'yi ele geçirmek isteyen Part ve Sasani devletleriyle, Doğu Roma arasında ki savaşlar bitmezdi. Bazen savaşlar, bazen İran'ın koyduğu ambargo, bu ticareti sekteye uğrattıyordu. VI. yüzyılda ipek, Bizans'ta altın ve değerli taşlarla denk tutuluyordu. Bizans, ipek sayesinde, müttefikler, taraftarlar, paralı askerler, kölelerine önemli ticari eşyalar alıyordu. Bizans, her türlü kaliteli ipeğin parasını ödemeye hazırdı ama kendisine bu ipeği getiren kervanlar İran topraklarından geçiyordu. İran, topraklarından geçen kervanlardan aldığı gümrük vergileriyle cebini dolduruyordu fakat bir yandan da Bizans'ın bu ipeklerle satın alacağı paralı askerlerin, kendisine karşı kullanılması endişesini yaşıyordu. İpek ticareti Hakanları ve Soğdlu tüccarları zengin ediyordu.

Bizanslı Tarihçi Proco (dabelle persico,1.20) eserinde şunları yazar; İmparator Justinien 531'lerde o sırada birleşik olan Etyopyalılar ve Arabistan Yarımadasının güneyinde yer Himyeriler'e elçi göndererek; "Etyopyalıların Hindistan'a gidip, ipek satın almalarını ve Bizans'a satmalarını teklif etti. Böylece onlar büyük karlar sağlayacaklar, hem de Bizans etek dolusu altınları düşmanı Perslere kaptırmayacaktı".(Edouard Chavannes, Batı Türkleri,2013: 16)

Göktürkler'in Karadeniz kıyılarına gelmelerinin, İran ile savaşmalarının, Doğu Roma ile ittifak kurmalarının sebebi ipek ticaretiydi, Kısa bir sürede Hazar Denizi'nden Okyanusa kadar uzanan bölgenin hâkimi olan Göktürkler, Bugünkü Afganistan bölgesinde devlet kuran Eftalitler'e saldırarak, hâkimiyetlerine son verirler. Sasaniler'in Eftalitler'e yardımı yetersiz kalır. Bölgeye hâkim olan Türkler, İran'daki Sasanilerden, Eftalittle ödedikleri haracın kendilerine ödenmesini isterler. Bu teklifin reddi iki devleti savaşa sürükler. Savaş, 571 yılında iki devletin Siriderya Irmağını sınır kabul etmeleriyle sona erer.

Göktürkler bölgenin hâkimiyetini ele geçirince Türkistan'dan Bizans'a giden yolu canlandırmaya çalıştılar. Türk Hakanları İpekli kumaşların İran üzerinden geçip, satış merkezlerine gitmesi için savaşı göze almışlardı.

Türk kavimleri Çin İpeği'ni Avrupa'ya taşıyan kervan yolundan pahalı ipeğin kontrolünü ele geçirmişlerdi. İkiye ayrılan Güney Çin'deki (Chouchi) hanedanları, Türklere haraç olarak ipek ödüyordu. Türk Hakanı, "Bu iki güneyli çocuk bizi besledikleri sürece fakirlikten korkmamıza gerek yok. "diyordu.

568 yılında, II. Jüstiniyen döneminde İstanbul'a gelen Göktürk elçileri, imparatora ipek ticareti ve askeri ittifak teklif ettiler. Elçilik heyetinin başında Maniakh adlı Soğdlu bir tüccar vardı.(Peter B.Golden, Hazar Çalışmaları, s:48) Soğdlu tüccarların kontrol ettiği Kuzey İpek Yolu, Çin'den Tanrı Dağları boyunca, İli Nehri Vadisi'nden geçerek Wu-sun Topraklarına gelip, daha sonra Soğdiyana ve İran üzerinden Suriye'ye ulaşıyordu.

Bizans Zemarkhos başkanlığında bir elçilik heyetini Göktürkler'e gönderirler. Heyet zor bir yolculuktan sonra Ektağ Dağı'nda bulunan İstemi Han'ın Otağına ulaştılar. İlk gün elçilik heyeti hakanla rengârenk ipeklerle süslenmiş otağında görüşürler. İkinci gün görüşme yine ipeklerle süslü başka bir çadırda gerçekleşir. Çadırın içinde çeşitli heykel figürleri ve altından yapılmış heyeti sürahi ve kâseler bulunuyordu. Üçüncü gün ise elçilik başka bir çadırda ağırlandı. Çadırda, altın levhalarla kaplanmış ağaç direkler ve tavus kuşunu andıran altın ayaklı bir yatak vardı. Çadırın girişinde üzeri altın ve gümüş kapkacakla dolu bir araba duruyordu.

Elçilik Heyeti, yanında Göktürk elçileriyle beraber Kostantinopolis'e dönerler. İki devlet arasında Sasanilere karşı askeri ittifak oluşturdular.

Göktürklerden Sonra İpek Yolu

Göktürkler'in dağılmasından sonra, Açına soyundan bir prensin önderliğinde toplanan ve Hazar adını alan Hun, Bulgar ve diğer Türk kavimlerinin yerleştikleri bölgenin, başta ipek olmak üzere, çeşitli malların, kervanlarla taşındığı Volga Deltası'ndaki Ejderhan ve Hazar Devleti kıyısındaki Semender şehri civarında yaşadıklarını hatırlayalım. Peçenekler'in baskısı, imparatorluğun yönetiminin Yahudi kökenli bir aileye geçmesi Hazarları zayıflatır. Halkının desteğini kaybeden imparatorluk, Rusların saldırısı karşısında dağılır. İpek üretimi yaygınlaşır, Azerbaycan ipek üretim merkezi olur. İran, Suriye ve Anadolu'da, Balkanlar'da (Arnavutluk) ipek üretimi yaygınlaşmışsa da, talebi karşılamaktan uzaktır.

Göktürkler'in yerini alan devletlerden Uygurlar, Çin'e at verip, karşılığında ipek ve çay alıyor, bunlara yüksek kar koyarak İran, Mısır, Hindistan, Şam ve Bizans'a satarak büyük gelir elde ediyorlardı. (Turgun Almas Uygurlar, 2010:172)

Moğollar, bölgeye hâkim olurlar. Cengiz Han'ın ölümünden sonra, dört parçaya bölünürler. İran, Irak, Azerbaycan ve Suriye bölgesine hâkim olan İlhanlılar ve Karadeniz ve Rusya'ya hâkim olan Cuci ulusundan gelenlerin kurduğu Altınorda arasında, Azerbaycan'a yani ipek yoluna ve otlaklarına hâkim olma savaşı başlar. Moğollar dağılır, Altınorda beş hanlığa bölünür.

Harezm Bölgesinde hüküm süren Çağatay Hanlığı'nın toprakları üzerinde yeni bir İmparatorluk kuran Emir Timur'un ilk hedefinin Azerbaycan olması tesadüf değildir, hedef ipek ticareti ve İpek Yolu'na hâkim olmaktır.

Osmanlılarda İpek Yolu Ticareti

Erzincan-Amasya yöresini ele geçiren Yıldırım lakaplı 1. Beyazıt'ın bu yöreleri ele geçirmesi de tesadüf değildir. Osmanlı'nın, Anadolu'daki büyümesi, İpek Yolu üzerinde olmuştur. Osmanlı'nın üçüncü Başkenti Bursa İpekli kumaşların dokunduğu bir kentti. 1330 yılında Bursa'ya gelen ünlü seyyah İbni Batuta, Seyehatnamesinde Bursa'da İpekli kumaşların dokunduğunu yazar.

Tebriz-Konya-Denizli üzerinden gelen kervanlar Batı Anadolu'daki liman kentleri Efes ve Milet üzerinden batıya gidiyordu. Sultan Beyazıt, önce İpek ticaretinin yapıldığı bu liman kentlerini ele geçirdi. Rudolf Von Sucher adındaki gezgin 1341 yılında anılarında Efes'ten buğday ve İpek ihraç edildiğini yazar.

Emir Timur bölgeye gelip, ortalığı yakıp yıkarak, Yıldırım Beyazıt'a gözdağı verir. Yıldırım Beyazıt altta kalmaz; Timur'a yazdığı mektuplar, bir diplomasi harikasıdır. Ağır hitaplar, boyun eğmeme savaşın sebebi olur. 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı'nın neticesi herkesin malumudur.

Osmanlı'yı dağılmaktan Çelebi Mehmet ve Veziri Hacı İvaz Paşa kurtarır. Çelebi Mehmet'in, Amasya Emiri olduğunu, Osmanlı Şehzadeleri'nin sancak merkezlerinin önde geleninin, İpek kervanlarının Anadolu'ya giriş noktası olan Amasya olması tesadüf değildir, bilinçli bir seçimdir.

Osmanlı İpek Yolu boyunca büyümeye devam eder. Fatih Sultan Mehmet, Sinop ve Trabzon'daki yerel hükümdarlıkları ele geçirir. Karadeniz ticaret yolu Osmanlı hâkimiyetine girer. En önemli Akdeniz limanı olan Alanya, Osmanlı'nın eline geçer. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Osmanlı'nın İpek gümrük kapısı Tokat'ı tahrip eder. Fatih'in buna cevabı Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ele geçirmek olur. Otlukbeli savaşı Anadolu'daki İpek Yolu'nun Osmanlılara ait olduğunu perçinler.

Fatih Sultan Mehmet bununla yetinmez. Bir fırsatını bularak, Kırım Yarımadası'nın en önemli kenti, Cenevizlilerin hâkimiyetindeki Kefe'yi ele geçirir, sancak merkezi yapar. Kırım Hanlığı, tabii devlet haline getirilir.

Tarih tekerrür eder; Sultan I. Selim zamanında, Azerbaycan için İran ile savaş başlar. Hedef, Azerbaycan'a, İpek Yolu'na hâkim olmaktır. Sultan Selim 1514 yılında İran'ı zayıflatmak için Ambargo koyar. İpek ticareti sekteye uğrayınca, Cenevizliler Astrabad- Hazar Denizi-Astrahan yolunu canlandırmağa çalıştılar.

Bölgenin en zengin İpek merkezi olan Gilan'ın yerel hanedanı, bağımsızlığı Şah Abbas yok edilene kadar Osmanlı'nın himayesini aradılar. Aynı himaye arayışı Şirvan ve Dağıstan yerel hanedanlarında da vardı.

Trakya'da Arnavutluk, Prizren, Mora; Anadolu'da Bursa, Bilecik, ve Amasya önde gelen İpek üretim merkezleriydi. Amasya üzerinden gelen kervanlar Bursa'ya geliyordu. Diğer önemli bir İpek ticaret merkezi Halep şehriydi.

İpek ticaretinden alınan vergiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli gelir kaynağıdır. Ünlü tarihçimiz Halil İnalçık, İpekten alınan vergini önemini eserlerinde belirtir.(Halil İnalçık, 2000, 2011)

İpek yolunu ele geçirmek için yapılan savaşlar, her iki İmparatorluğu çökertir. 1480'lerde bağımsızlığına kavuşan Moskova Grandükalığı, Çar ünvanını alır ve tüm doğu Rusya'yı birleştirir. İpek savaşlarının

başlamısından üç asır sonra, Rus Çarlığı, Kırım Hanlığı'nı ve Kafkasya'yı ele geçirir. İpek kervanları azalır, zaman içinde gelmez olur. Azerbaycan, Doğu Anadolu, Rus Çarlığı'nın eline geçer. İpek üretimi Anadolu Suriye ve Avrupa'ya kayar. Osmanlı'da ipek üretim merkezi olarak Hüdavendigâr vilayeti (Bursa-Birecik yöresi) kalır.

İpek, eski önemini kaybetmiştir. İpek yolunun devletler kurduğu, yıktığı dönem sonra ermiştir. Artık yeni savaşlar başlatan başka bir ürün vardır; Afyon. Savaşlar, Afyon için yapılır. Çin'de, Afyon savaşları başlar.

Sahi, sizce de ipek sadece bir kumaş mı?

KAYNAKLAR:

- 1- Chavannes, Edourad, Batı Türkleri, İstanbul 2013
- 2- İnalçık, Halil, Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi, İstanbul 2011
- 3) İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İstanbul, 2000
- 4) Kurat, Akdes Nimet; Türk Kavimleri ve devletleri Ankara 1973
- 5) Vernadsky, George, Moğollar ve Ruslar, İstanbul 2007
- 6) Vernadsky, George, Rusya Tarihi, İstanbul 2009
- 7) Artamonov M.İ. ,Hazar Tarihi, İstanbul 2004
- 8) L. N. Gumilev, Hazar Çevresinde Bin Yıl, İstanbul, 2009
- 9) Istvan Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, İstanbul,2008
- 10) Ostrogorski, Georg, Bizans Devleti Tarihi Ankara,2011
- 11) Turgut, Almas,Uygurlar, İstanbul 2010)